

ONOMATOPÉE'LERE AİT NOTLAR

Hasan Eren

Türkçede at, deve, inek, koyun, keçi, tavuk, ördek, kaz, güvercin gibi hayvanları çağırarak için *bici bici*, *bidi bidi*, *bili bili*, *piçi piçi* gibi birtakım kelimeler kullanılır. Türk dili araştırmaları bakımından çok büyük kıymeti haiz olan bu kelimelere ait yazılar, acınarak söyliyelim, henüz çok mahduttur. A. von Le Coq'un *Osttürkische Lock- und Scheuchrufe für Tiere (Mitteilungen des Seminars für orientalischen Sprachen 1919. 110 - 111)* adlı yazısıyla Gunnar Jarring'in *Zurufe an Tiere bei den Osttürken (Festschrift Friedrich Giese. Die Welt des Islams. Leipzig, 1941.46 - 52)* adlı yazısını sayarsak, bu kelimeler hakkında şimdiye kadar yazılmış bütün yazıları zikretmiş oluruz. Bunlara ilâve olarak, Carl Brockelmann'ın *Naturlaute im Mitteltürkischen (Ungarische Jahrbücher VIII, 257-265)* adlı yazısını zikredebiliriz.

Halbuki, bu kelimelerin *méthodique* bir şekilde araştırılması, Türk dilinin zenginliğini ortaya çıkaracağı gibi, birçok kelimelerin etimolojisini de aydınlatacaktır. Meselâ Brockelmann, yukarıda zikredilen yazısında (262. s.), Türkçe 'keçi' mânasına gelen *eçkü* kelimesinin hayvanları çağırarak için kullanılan bir kelimedenden çıktığını ileri sürmüştü, fakat bu fikrini izaha kalkışmamıştı. Brockelmann'ın bu buluşuna dayanan J. Németh (*Melich-Emlékkönyv. Budapest, 1942.290-291*), Türkçe *keçi* kelimesinin keçileri çağırarak için kullanılan *çi çi çi*, *çik çik*, *çige çige* gibi kelimelerle alakalı olduğunu ileri sürmüştü. Németh'in sıraladığı tanıklara ilâve olarak, Kazan'da kullanılan *keç keç* kelimesini zikrederim. Bu kelimenin keçileri çağırarak için kullanıldığını G. Balint (Kazani-tatar nyelvtanulmanyok. II, 48) haber veriyor. Bu yeni tanık sayesinde *keçi* (~ *eçki*) kelimesinin keçileri çağırarak için kullanılan bir kelimedenden çıktığı katî surette anlaşılmış oluyor.

Anadolu'da buna benzer birçok kelimeler daha vardır. Meselâ manda yavrusunu çağırarak için kullanılan *bodü (bodü bodü)* kelimesi, 'manda yavrusu' mânasını almıştır. (Türk Dil Kurumu'nun çıkarmış olduğu *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* adlı kitaba bakınız.) Bu kelimenin Anadolu'da 'deve yavrusu' mânasında kulla-

ıldığını da ilâve edelim. Anadolu'da kullanılan *boduç* 'deve yavrusu' kelimesi de bu kökten çıkmıştır (*bodu + ç*). Bunun gibi, develeri çağırarak için kullanılan *bidi* (*bidi bidi*) kelimesi de 'deve yavrusu' mânasını almıştır. Yine bu mânaya gelen *bidik* kelimesinin de bu kökten çıktığı çok açıktır (*bidi + k*). Bu sonuncu kelime 'kaz, ördek, hindi yavrusu' mânasını da almıştır.

Bu misallerden sonra, 'civciv' mânasına gelen *bili* kelimesinin de tavukları, piliçleri çağırarak için kullanılan *bili* (*bili bili*) kelimesinden çıktığını söyleyelim. Kırım'da bu kelime *pili* 'das Kuchlein' (Radloff) şeklini almıştır. Bu kökten Anadolu'da *piliç* (*biliç, firiç*), *bilik* (*pilik, filik*), *filiz* (< *biliz) gibi birtakım kelimeler daha çıkmıştır.

Anadolu ve Rumeli'de *piliç* şekli çok yayılmıştır. Fakat birçok yerlerde bu kelimenin *firiç* (*feriç*) şekline de rastlanır: *firiç* 'keklik yavrusu' (H. Hüsnü, *Kayseri sözlüğü*. Kayseri, 1934); *feriç* 1. 'piliç'; 2. 'keklik yavrusu' (*Dergi*). Bundan başka, Anadolu'da yine bu mânada *bilik* (*pilik, filik*) şekli de kullanılır: *bilik* 'piliç' (*Dergi*), *pilik* 'kaz' (*ayn.yer*), *filik* 1. 'bir senelik kaz, ördek, tavuk'; 2. 'piliç'; 3. 'keklik palazı' (*ayn.yer*). Yine bu mânada kullanılan *pirik* ve *firik* şekillerinin de *bilik* kelimesiyle alakalı olduğu anlaşılıyor: *pirik* 'piliç' (*ayn.yer*); *firik* 1. 'piliç'; 2. 'piliçlik devresini geçirmiş olan tavuk, horoz' (*ayn.yer*). *Firik* kelimesinin Anadolu'da *ferik* (*verik*) şekli de vardır: *ferik* 1. 'piliç'; 2. 'piliçlik devresini ikmal etmiş tavuk, horoz'; 3. 'bir yaşından küçük horoz'; 4. 'bir yaşına girmiş dişi kaz'; 5. 'hindi yavrusu'; 6. 'kuş yavrusu'; 7. 'keklik yavrusu' (*ayn.yer*); *ferik* 'piliç' (Kemal Edip, *Urfa ağzı*, İstanbul, 1945); *ferik* 'piliç palazı' (Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep ağzı*, İstanbul, 1946); *ferik* 'piliç' (H. Hüsnü, *ayn.yer*); *verik* 'bir senelik piliç, ferik' (*Dergi*). W. Radloff'a göre, Türkçe *ferik* kelimesi 'die jungen von Wachteln, Hühner und ähnlicher Vögel' mânasına gelir.

Son olarak, 'piliç' mânasına gelen *filiz* kelimesinin de *piliç* kelimesiyle alakalı olduğu çok açıktır: *filiz* 'piliç' (*Dergi*).

Piliç (*firiç*) kelimesinin sonunda gördüğümüz -ç ekine Türkçede sık sık rastlanır. Yukarıda zikredilen *boduç* kelimesi -ç ekiyle yapıldığı gibi, Türkçe *balkıç* (> *balçık*) kelimesinin de -ç ekiyle yapıldığını biliyoruz (H. Eren: *Etimoloji Araştırmaları: Türkiyat Mecmuası IX*, 95-96). Türkçe *sanduvaç* 'bülbül' kelimesi de *sandıq + ç* şeklinde izah edilebilir (Eren, *ayn.yer*). Sonra, Anadolu'da '1,2,3,4 yaşlarında erkek koyun' mânasında kullanılan *öğç*: (*öveç*) kelimesi de buna misâl olabilir. Bu kelime, benim fikrime göre, 'vierjähriges Schaf' mânasına gelen *ök* kökünden çıkmıştır. (*Ök* kelimesi hakkında M. Th. Houstma'nın *Ein türkisch-arabisches Glossar* adlı eserine bakınız.)

Yukarda zikredilen *bilik* (*pilik*, *filik*) şeklinin sonundaki *-k* eki de çok yayılmış bir ektir. Türkçe *oğlak* (< *oğul*), *balak* (*malak*) (< *bala*) kelimeleri buna misâl olarak gösterilebilir. Bu hususta bir çok güzel misâller daha verilebilir. Türkçe *bozak* 'domuz yavrusu' (< *boza* 'domuz yavrusu') (*Dergi*), *bodik* 'deve yavrusu' (< *bodi* 'deve yavrusu') (*ayn. yer*), *fidik* (*vidik*) 'kaz yavrusu' (< *fidi*, *vidi* 'kaz yavrusu') (*ayn. yer*), *kirik* 'sıpa' (< *kiri* 'yeni doğmuş eşek yavrusu') (*ayn. yer*) gibi.

Filiz 'piliç' kelimesinin sonundaki *-z* ekine gelince: Türkçe 'kuş yavrusu' mânasına gelen *palaz* (< *bala* + *z*) kelimesinin sonunda gör-düğümüz *-z* eki buna misâl olarak gösterilebilir.

Piliç kelimesinin Anadolu'da ve Rumeli'de 'tavuk yavrusu' mânasına geldiğini biliyoruz. Halbuki, 'civciv' mânasına gelen *bilik* şekli 'palamut (meyva)' ve 'tavşan' mânalarını da almıştır. Bunun gibi, 'piliç' mânasında kullanıldığını bildiğimiz *filik* kelimesi de 'kaz, ördek yavrusu', 'keklik palazı', 'hububatın topraktan ilk yeşeren kısmı' ve 'koza' mânalarını da almıştır. Yine 'piliç' mânasında kullanılan *firik* kelimesi de 'kemale ermek üzere olan hububat', 'ateşte ütülen taze hububat' mânalarını almıştır (*Dergi*). 'Piliç, hindi yavrusu, keklik palazı' mânalarına gelen *ferik* şekli de 'taze fasulye' mânasında kullanılır (*ayn.yer*). Urfa'da *firik* (~ *ferik*) kelimesinin 'taze meyva' mânasına geldiğini Kemal Edip (*ayn.yer*) haber veriyor. Bunun gibi, Gaziantep'te de *firik* kelimesi 'tam olgunlaşmadan, kabukları içinde oldukları halde ateşte, alevde ütülen buğday, nohut, mısır' mânasını almıştır (Ömer Asım Aksoy, *ayn.yer*). *Firik* kelimesi Kastamonu'da da 'katılaşmamış başak, henüz başak çıkarmağa başlamış arpa' mânasına gelir (H. Hüsnü, *ayn.yer*). Son olarak, 'piliç' mânasına geldiğini bildiğimiz *filiz* kelimesinin de Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında 'ağaç ve çiçek sürgünü' mânasını aldığını ilâve edelim. Yukarda sıraladığımız kelimelerden sonra, *filiz* kelimesinin *sémantique* tekâmülü anlaşılmıştır, sanırım. Bütün bu tanıklara göre, 'kuş yavrusu, piliç, palaz' mânasına gelen bir kelimenin 'filiz, ağaç ve çiçek sürgünü' mânasını alması gayet tâbîfidir.

Anadolu Türkleri arasında 'piliç' mefhumunu ifade eden diğer kelimeler de vardır. Meselâ *cücük* kelimesinin Anadolu sahasında 'kuş yavrusu, civciv' mânasında kullanıldığını biliyoruz (*Dergi*). *Cucek* kelimesi Kumuklar arasında da 'Küchlein' mânasında kullanılır (Németh). Türkçe *filiz* 'piliç' kelimesi nasıl 'ağaç ve çiçek sürgünü' mânasını almışsa, Anadolu'da *cücük* kelimesi de 'filiz' ve 'tomurcuk' mânalarını almıştır (*Dergi*). *Kamus-ı Türkî* sahibine göre, bu kelime İstanbul'da

'soğanın ortası' mânasına gelir ki Anadolu'da aldığı son mânadan farksızdır. *Cücük* kelimesinin Gaziantep'te yine bu mânada kullanıldığını biliyoruz (Ömer Asım Aksoy, *ayn. yer*). Bu kelimenin Anadolu'da *cücek* şekli de vardır: *cücek* 1. 'ham veya küçük kalmış meyva'; 2. 'ardıç kozalağı' (*Dergi*). H. Hüsnü'ye göre (*ayn. yer*), *cücek* şekli Kayseri'de de 'ardıç kozalağı' mânasında kullanılır.

Türkçe *piliç* kelimesi hakkında yukarda verilen malûmattan sonra *bici bici, bidi bidi, bili bili...* gibi *onomatopée*'lerin, araştırmacılar için verimli bir mevzu teşkil ettiği anlaşılmıştır, sanırım.